

Motoricko-výkonová perspektiva

Je zřejmé, že nedílnou součástí identifikace sportovního talentu musí být posouzení vloh spojených s pohybem. K identifikaci se pak využívají různé motorické testy. Jejich smyslem je rozeznat pohybový talent, senzomotorickou koordinaci, lateralitu, schopnost přesného provedení pohybu či nápodoby, rychlost.

V první polovině dvacátého století řada vědců ve sportovní oblasti (např. McCloy & Young, 1954) předpokládala existenci obecného pohybového talentu. Rozlišovali jeho dva druhy – obecný talent předvést pohyb a obecný talent naučit se pohyby. Dosud však tento předpoklad nebyl dostatečně empiricky podložen. Gardner (1999) pak v této souvislosti hovoří o *tělesně-pohybové inteligenci (bodily-kinaesthetic intelligence)*. Ta obsahuje jak porozumění tomu, jak se věci hýbou, tak umění vystihnout tyto pohyby. Její součástí je i schopnost úspěšně řídit pohyby svého těla a zacházet manuálně zručně s předměty. Zahrnuje jemnou i hrubou motoriku, rovnováhu, obratnost těla, umění programovat a zapamatovat si pohyby. Existenci této formy inteligence a talentu dokumentuje mimo jiné i na jedincích, kteří v těchto činnostech buď vynikají, nebo nejsou schopni ani základní koordinace (například apraxie – chorobná porucha hybnosti a neschopnosti účelných pohybů).

Přestože je zřejmé, že pro úspěch ve sportu je nutná alespoň základní koordinace a tělesně-pohybová inteligence, zůstává otázkou, nakolik je základní pohybový talent či tělesná inteligence opravdu zásadní pro jednotlivé sportovní disciplíny. Sílí podpora tradičního stanoviska (např. Drawatzky & Zuccato, 1967), že jednotlivá sportovní odvětví jsou natolik rozdílná ve svých požadavcích a natolik úkolově specifická, že mezi nimi existuje jen velmi malá spojitost. Tělesně-pohybová inteligence se v nich uplatní jen v omezené či malé míře. Její určitá úroveň však zůstává nutným předpokladem. Zajímavou výzkumnou otázkou by pak bylo posoudit a srovnat, do jaké míry je pro úspěch v jednotlivých disciplínách tělesně-pohybová inteligence nezbytná, což opět napomáhá vysvětlit sportografie.

Fenoménem spojeným se senzomotorikou je *lateralita*, zakládající se na prioritě hemisfér. Lidé používají přednostně jeden z párových orgánů. Obvykle bývá vyhraněná, člověk tedy dominantně využívá obvykle pravé strany těla a smyslových orgánů. *Leváctví* se pak výrazně promítá do sportovního výkonu. Někdy to může být přednost - hra v opačném postavení je pro soupeře nezvyklá a protivník se jí obtížně přizpůsobuje. Výhodou může být leváctví například v boxu, při nadhazování v baseballu, v šermu, tenisu či volejbale. Naopak handicapem může být například při závodění v běhu na atletickém oválu či rychlobruslení. Levák se zde musí silněji odrazet slabší pravou nohou.

Pozoruhodně se ve sportu uplatňuje zkřížená lateralita. Není totiž pravidlem, že převládající motorická strana musí být totožná s dominantní stranou smyslovou. Zkřížená lateralita v praxi znamená, že zatímco je u jedince motoricky silnější jedna strana (například pravá ruka, noha), vnímá především opačnou stranou – tedy levým okem a uchem. U řady lidí zkřížená lateralita vyústí v nemotornost (např. *clumsy child*), avšak v některých sportech je zkřížená lateralita paradoxně výhodou. Například ideální pálkař by měl mít překříženou lateralitu tak, aby dominantní oko bylo na jiné straně těla než dominantní ruka a on tak mohl sledovat let míče, aniž by mu v tom překážel nos (Gardner, 1999).

V rámci *testování motoriky* se většinou používají jednoduché pohybové akty, sestavované do tzv. testových baterií, např. baterie Unifit test 6 – 60 (Měkota & Kovář, 1995) Eurofit (*Eurofit Tests of Physical Fitness*, 1993), AAHPER test (*American Association for Health, Physical Education, and Recreation. Youth Fitness test*, 1961) či různé baterie pro testování dovedností daného sportu. Bývají k tomu připojené standardy, kterých by svěřenci měli v jednotlivých disciplínách dosahovat. Úskalím těchto testů ovšem je, že velmi špatně odlišují vrozené od naučeného, především v testech dovednostních. Naměřená kvalita totiž do značné míry závisí na zkušenosti s danou činností, která byla získána ať už tréninkem, nebo latentně v důsledku jiné aktivity (Bouchard et al. 1997). To v praxi znamená, že posuzováním talentu pomocí motorických testů většinou identifikujeme aktuální schopnosti a dovednosti dítěte, nikoli vrozenou vloh. Proto Bunc (2010) zdůrazňuje v rámci testování motorických dovedností potřebu pohybové anamnézy u dítěte, aby se alespoň zevrubně posoudily předchozí zkušenosti. Domnívám se však, že ani anamnéza nemusí být pro citlivé posouzení talentu dostatečná. Jednak neexistují objektivní kritéria, jak takovou anamnézu vyhodnocovat, a jednak není ani popsán vliv zkušeností, které se sportem zdánlivě nesouvisí, ale přesto se mohou podílet na motorickém rozvoji (pravidelný pohyb v přírodě apod.). Výhodu v rámci takové selekce také mají ti, kteří se na danou sportovní činnost od brzkého věku specializují.

Vliv předchozích zkušeností lze částečně eliminovat tím, že testování motorických schopností a dovedností bude provedeno dříve, než se dítě s posuzovanými činnostmi setká. Jako ideální se jeví v rámci identifikace sportovního talentu hodnotit úroveň těchto atributů opakovaně, dlouhodobě. Takto totiž spíše sledujeme jejich vývoj, než aktuální stav (Abbott, 2002). Současně je možné zevrubně posoudit i schopnost dítěte učit se novému. Právě *učební kapacita* je podle Baileyho (2010) lepším predikčním kritériem budoucího vrcholného výkonu než posouzení aktuálního stavu motorických schopností a dovedností.

Dobře prozkoumanou skutečností je také to, že při testování motorických a zátěžových schopností a dovedností u dětí a adolescentů (podobně jako u fyziologických a

antropometrických parametrů) dochází k nadhodnocování dříve zrajících jedinců (Blanksby, 1980; Bloomfield, 1995; William & Franks, 1998). S tím souvisí zajímavý fenomén, který se vyskytuje téměř v každém sportovním odvětví. Dochází totiž k systematickému zvýhodňování sportovců narozených začátkem roku před sportovci narozenými na jeho konci. (Baxter-Jones et al. 1994; Dudink, 1994; Edwards, 1994; Grasgruber & Cacek, 2008; Helsen et al., 2000; Musch & Grondin, 2001). Mnohem častěji jsou zastoupeni například v národních týmech. Jedná se o důsledek sebenaplňujícího proroctví.

Do jedné věkové kategorie výběrového ročníku totiž obvykle spadají děti narozené od 1. ledna do 31. prosince. To ovšem znamená, že děti narozené začátkem roku mají oproti svým vrstevníkům narozeným na konci roku výhodu několika měsíců vývoje. V tomto období mohou jak fyzicky dozrát, tak mají více času na to, aby si osvojily motorické dovednosti spojené se sportovní disciplínou. To pak vede k tomu, že v testech či na trénincích dosahují lepších výsledků a bývají označovány jako „talentované“. V důsledku je jim věnována větší pozornost, obklopuje je více stimulujícího prostředí (například kvalitnější trenér, soupeři, častější tréninky) a dostávají více příležitostí (mohou být častěji nasazovány do zápasů, jsou tahouny svých týmů), mají prožitky úspěchu (což je dále motivuje a formuje výkonovou motivaci, vnitřní motivaci a sebevědomí). V důsledku se opravdu jejich sportovní dovednosti mohou rozvíjet rychleji, než u jejich o pár měsíců mladších vrstevníků. I proto mnohé sportovní federace organizují „dvojí“ soutěže pro děti, aby se tomuto fenoménu systémově zabránilo.

Mnoho tuzemských autorů (např. Bunc, 2010; Grasgruber & Cacek 2009; Perič 2006) popisuje či stanovuje řadu výkonnostních standardů v motorických testech pro různé sporty. Podle jejich tezí je dosahování těchto limitů pro mladé sportovce v jednotlivých dětských věkových kategoriích žádoucí k tomu, aby byli označováni za perspektivní.

Domnívám se však, že z výše uvedených důvodů by tyto standardy měly být u dětí spíše orientační a motivační, nikoliv selektivní. V předpubertálním období by měly být využívány spíše za účelem srovnávání s hodnotami optimálními pro dané věkové období, než pro identifikaci za účelem výběru.

Přes veškerá úskalí je zřejmé, že posuzování talentu z motoricko-výkonového hlediska má v diagnostice talentu jako celku nezastupitelnou roli a jistou prediktivní validitu. Na druhou stranu je závěry potřeba interpretovat především v raném věku velmi opatrně.

Psychologická perspektiva

Psychika jako součást sportovního talentu

Identifikace talentu na základě psychických atributů je sice vnímána jako důležitá, ale pro její komplikovanost u nás v současnosti mnohdy zůstává stranou běžné trenérské praxe. Sice někdy bývá uplatňována v rámci výběrových šetření, například při přijímacích řízeních na sportovní gymnázia, ovšem obecně lze říci, že chybí ucelenější a komplexnější pojetí takovéto diagnostiky.

Tuto nahodilost a nekoncepčnost bez dostatečného teoretického zázemí lze dokumentovat na „zvolených psychologických aspektech výběru talentovaných“ uváděných Peričem, Buncem & Hoškem (in Dovalil, 2012, 286). Popisují zde nejprve negativní výběrová kritéria, tzv. *psychologické kontraindikace* – tedy vlastnosti, které snižují předpoklad úspěšné sportovní kariéry. Mezi ně řadí LMD – lehkou mozkovou dysfunkci (a v tom se shodují i se zahraničními autory, přestože termín LMD se již dnes nepoužívá a je nahrazeno termíny ADD či ADHD), neuroticismus či inteligenci reprezentovanou průměrem školních známek. Z jejich textu však není jasné, proč by vyšší neuroticismus nemohl být pro sport výhodný (ve sportu je například celá řada velmi úspěšných sportovců – „nerváků“). Také se domníváme, že inteligenci nelze reprezentovat školním prospěchem, i proto, že vzájemná korelace těchto dvou proměnných je spíše nízká. To jen podtrhuje skutečnost, že autoři neuvádí žádný výzkum, který by potvrdil právě spojení školního úspěchu a sportovního talentu. Lingvistickou drobností pak je, skutečnost, že se jedná spíše o „psychické“ než „psychologické“ kontraindikace. Hovoříme totiž o vlastnostech a ne o vědě.

Perič, Bunc a Hošek (in Dovalil, 2012, 287) popisují i tzv. „pozitivní předpoklady na obecné úrovni“ (např. motorická docilita – pohybová inteligence, hyperaspirativnost, potřeba výkonu, setrvalost volního úsilí). Přes logičnost některých z nich však neuvádí teoretický, či výzkumný základ pro tyto indikátory, stejně tak se jako nevědecké či nevěrohodné jeví některé jimi navrhované způsoby diagnostiky. Správně pak konstatují, že pro posuzování těchto aspektů chybí ve většině případů platné české normy. Orientačně i přes absenci těchto ukazatelů či norem pak může pomoci sportografie, která podtrhuje specifika typu percepce, koncentrace, cílenost volního úsilí a typ cílové motorické reakce.

Ojedinelým dílem v tomto směru jsou práce slovenských kolegů Palkoviče (in Dočkal, 1987), Bezáka a jeho žáků, kteří se soustředili na popis identifikačních kritérií jednotlivých sportovních disciplín (1979; 1983; 1985; 1987) či Búgelové a její studie plavání a atletiky (1992). Ti se nejen teoreticky, ale i výzkumně tematikou sportovního talentu zabývali a zohledňovali i psychologickou perspektivu. Určili řadu psychických indikátorů sportovního

talentu (např. obecná inteligence, úroveň situační anxiety a anxiozity, potřeba dosahovat úspěch, vytrvalost a nezdolnost). Bohužel ovšem u nás na výzkumy slovenských kolegů nikdo nenavázal.

Postoj některých tuzemských badatelů k psychickým indikátorům talentu pak vystihují teze Periče, když tvrdí (2010, 39), že „talent je příznivé seskupení vloh, na kterém se obvykle podílí především somatické, popř. kondiční předpoklady, již méně se v nich odráží např. osobnostní vlastnosti a v podstatě minimálně se podílí morálně volní rysy osobnosti.“ Přitom celá řada zahraničních výzkumů dokazuje opak (Bailey 2010; Baker Cobley & Schorer 2012; Gould 2001; Gould, Jackson & Finch 1993; Reilly, 2000). Yperen (2009) pak například dokázal, že psychické faktory jsou důležitým prediktorem při předpovídání úspěchu u mladých fotbalistů. Dokonce i Bompa (1999), silně orientovaný na antropometrii a motoriku, konstatuje, že při výběru dětí pro sportovní zápas jsou pro něj nejdůležitější psychické atributy. Bailey a Morley (2006) či Baker, Cobley a Schorer (2012) pak dodávají, že psychické vlastnosti jsou zásadní pro rozvoj sportovního talentu a jsou jeho neoddelitelnou součástí. Právě ony totiž například rozhodují o tom, zda se jedinec rozhodne u sportu zůstat a věnuje mu dostatek úsilí.

Identifikace psychických vlastností klade nároky na kompetence, v nichž trenéři nebývají vzdělaní. Využívají se nástroje, které mnohdy neumí správně vyhodnotit a interpretovat a jen zřídka spolupracují s odborníky – psychology. Současně predikční validita těchto nástrojů bývá obvykle relativně nízká. Hlavní příčinou je skutečnost, že psychické vlastnosti jsou v čase velmi nestabilní a je velmi nesnadné předvídat jejich vývoj. U řady psychických vlastností je také velmi obtížné, ne-li nemožné odlišit naučenou od vrozené složky schopnosti. U některých atributů se dokonce předpokládá, že vrozený podíl je minimální, ne-li nulový. Obecně se má za to, že čím komplexnější psychická vlastnost je, tím bývá vrozený podíl menší. Výzkum v této oblasti se potýká s řadou metodologických a etických problémů, přesto existují konzistentní důkazy o roli genů v determinaci podoby inteligence, reakční doby a temperamentu. Studie umístily dědičnost IQ na zhruba 50 % (Davids & Baker, 2007). Plomin et al. pak uvádí (in Davids & Baker, 2007), že ve výzkumu vlivů na osobnostní rysy se dědičnost pohybuje mezi 0,30 % a 0,50 %, bez ohledu na použitý nástroj nebo měřený atribut. Palkovič (in Dočkal 1987) pak tvrdí, že dědičnost reakční doby na vizuální podnět je geneticky ovlivněna dokonce z 86 %! Problémem je také snaha uchopit tyto ukazatele dotazovacími instrumenty oproti pozorování a posuzování reálného chování. Proto pro identifikaci a výběr talentů v kategoriích dětí a mládeže je mnohdy efektivnější laický „čuch“ zkušených trenérů mládeže víc, než složité vědecké přístupy.

Výhodou je, že zatímco z hlediska např. fyziologie se mohou požadované parametry pro jednotlivé sporty diametrálně lišit, některé psychické vlastnosti, jako například vysoká výkonová motivace a setrvalé volní úsilí, jsou nezbytným předpokladem pro úspěch v podstatě v jakémkoliv sportovním odvětví. Výzkumy (Auweele et al., 1993; Durand-Busha & Salmela, 2001) se vesměs shodují v tom, že špičkoví sportovci jsou sebevědomí, méně úzkostní, více oddaní činnosti, vysoce motivovaní, soustředění před i během zápasu, nezdolní a rovněž disponují řadou strategií ke zvládnutí stresu.

Dělení psychických vlastností

Psychické vlastnosti rozdělíme do tří skupin: a) *kognitivní vlastnosti*, b) *psychické vlastnosti spojené s růstem a výkonovou motivací* a c) *charakterové vlastnosti*.

Někdy se také první a druhá oblast spojuje dohromady pod označením *exekutivní funkce*, protože je mnohdy nejjednodušší je odlišit. My je však popisujeme odděleně.

a) *Kognitivní vlastnosti* lze do určité míry považovat za vrozené, a proto i za relativně stabilní v čase. Řadíme mezi ně např. anticipaci, postřeh, rychlost pohybových reakcí, rozhodovací schopnosti, schopnost učení, obecnou inteligenci, herní inteligenci či kreativitu. Tyto vlastnosti se uplatňují v jednotlivých sportech rozdílně. Jejich měření se v posledních letech v rámci identifikace talentu věnuje zvyšující se pozornost. Výzkumy (Reilly et al., 2000; Singer & Janelle, 1999; Williams, 2000; Williams & Davids, 1995) poukazují jak na rozdíly v jejich hodnotách mezi vrcholovými a amatérskými sportovci, na jejich vrozený základ, tak i na jistou míru trénovatelnosti. Palkovič (in Dočkal, 1987) pak uvádí intelektový profil sportovně talentovaných dětí. Tvrdí, že na základě jeho výzkumů většina z nich dosahuje v inteligenčních testech minimálně průměrných výsledků a v některých oblastech (reprodukční schopnosti, verbální schopnosti) dokonce nadprůměrných. Lze však předpokládat, že i vlivem tehdejší společenských podmínek byla jeho zkoumaná populace (žáci sportovních gymnázií v 80. letech) do jisté míry specificky výběrová. Uplatňovala se v ní i jiná, než čistě sportovní kritéria (ideologické, sociokulturní vlivy). Přes tyto výtky lze předpokládat, že bez jisté míry obecné inteligence by se sportovci jen obtížně vyrovnávali s překážkami, které vrcholový sport přináší. Ten totiž kromě sportovního výkonu obnáší také adaptaci na změny prostředí, učení se novému. Proto se nedoporučuje do sportovního výběru zahrnovat jedince s IQ nižším než 75. Dozajista zajímavým výzkumným záměrem by tak bylo posoudit obecnou inteligenci současných vrcholových sportovců a srovnávat je i v rámci jednotlivých sportovních disciplín.

b) Do druhé skupiny lze zařadit vlastnosti, které *podmiňují sportovní výkon a růst*. Už v roce 1971 Kunst a Florescu (in Bailey et al., 2010) zdůraznili významnou úlohu psychických faktorů v rozvoji talentu. Těmto faktorům přiřítali i více než padesátiprocentní vliv. Jednak jsou to fenomény, spojené s *výkonovou motivací*, tak i různé mentální dovednosti. Posouzení jejich úrovně v rámci identifikace talentu především u dětí je žádoucí zejména jako východisko pro budoucí intervenci. Vhodnou stimulací a vedením jsou tyto vlastnosti totiž do jisté míry ovlivnitelné. Dále se pak hovoří o psychických vlastnostech nutných k rozvoji výjimečnosti (*Psychological Characteristics of Developing Excellence, PCDE*, MacNamara, 2010) – viz kapitola č. 3.

c) Do třetí skupiny pak řadíme především *vlastnosti osobnosti* (temperament, emocionalita, náchylnost k úzkostnosti). Hošek (in Vaněk, 1983) například poukazuje na negativní ukazatele osobnosti – tedy vlastnosti osobnosti, které na sportovní růst působí negativně. Za ty považuje mimořádně vysokou úzkostnost a bázlivost, samotářství či extrémně vysokou agresivitu. Búgelová (rozhovor 19.11.2012, Košice) k nim dále řadí psychoticismus. Na druhou stranu Abbott & Collins (2003) konstatují, že výzkum osobností vhodných pro sport nepřinesl žádné relevantní poznatky. Je totiž zřejmé, že sportovci s velmi odlišnými charaktery stále mohou podávat excelentní výkony.

K identifikaci psychických vlastností existuje celá řada diagnostických nástrojů – výkonových testů, dotazníků, modelových situací. Verifikační ukazatele řady z nich jsou však sporné. Přesto diagnostika psychických vlastností v rámci identifikace talentu a výběru sportovců má smysl z následujících důvodů:

1. podobně jako biologické parametry člověka se psychické vlastnosti postupně vyvíjejí a s pozdějším věkem se stávají stabilnějšími;
2. vzhledem k jejich měnitelnosti je jejich diagnostika vhodná k posouzení slabých a silných stránek mladého sportovce a může se tak stát východiskem pro jejich trénink či změnu (Durrand-Bush, 2001);
3. deficit či patologie některých psychických vlastností (například inteligence, ADHD, psychoticismus) může vylučovat s rozvoj ostatních sportovních vloh vedoucích ke špičkovému výkonu;
4. PCDE, mentální vlastnosti i vlastnosti spojené s výkonovou motivací (exekutivní funkce) jsou atributy, které jsou univerzální, tedy vhodné pro rozvoj vloh v podstatě v jakémkoli sportovním odvětví.